

XIII. YÜZYILDAN BUGÜNE UZANAN MAKAMLAR VE DEĞİŞİM ÇİZGİLERİ*

Yrd. Doç. Dr. Oya LEVENDOĞLU
Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

Özet

Türk müzik kültüründe makamsal yapıların kökleri dünya coğrafyası üzerinde çok geniş bir alana yayılmış olup büyük bir tarihsel derinliğe sahiptir. Eskiden beri Türkçe müzik yazmalarının hemen hepsinde makam fenomenine büyük önem verilmiş, geniş yer ayrılmıştır. Bu eserlerde yer alan makamlar, yüzyıllar içerisinde bazı değişimlere uğramış ayrıca makam sınıflamalarında da dönem dönem farklılıklar yaşanmıştır. Günümüz makam dağarında bulunan en eski makam adlarına ve bu makamların sistematik bir şekilde ele alınışına ilk olarak XIII. yüzyıl yazarlarından Safiyuddin Abdülmü'min Urmevi'de rastlanılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada başlangıç noktası olarak XIII. yüzyıl alınmış ve bu dönemden itibaren yazılmış önemli yazmalarda bulunan makamlar ve makam sınıflamaları tespit edilmiştir. Bunlar arasından günümüze ulaşanların dizi, tasnif ve seyir özellikleri açısından değişimleri ele alınarak, kökleri XIII. yüzyıla kadar uzanan belli makamların günümüzdeki şekilleriyle en eski kaynaklarda görülen şekilleri arasında ne ölçüde farklılık bulunduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu makamların yapılarında meydana gelen değişimlerin ise birbirine paralel bir biçimde olduğu ve belli dönemlerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Makam, Müzik Yazmaları, Safiyuddin Abdülmü'min Urmevi.

Abstract

The roots of makam structure in Turkish music culture have spread over a wide area on the world and these roots have a historical deepness. The makam phenomenon in almost all of the Turkish music manuscripts have been emphasized intensively and have been studied in detail. Makams in this manuscripts have changed for centuries and also there have been differences in makam classifications. Some of today's makams were named and studied systematically firstly by Safiyuddin Abdülmü'min Urmevi in XIII th century. Thus, in this study, XIII th century has thought as a beginning point, and makams and makam classifications in the manuscripts that have written since XIII th century, were determined. The makams that reached up to date among these, were determined and examined according to the changes in scale, classification and seyir characteristics. The differences between the makams in the oldest manuscripts and today's resources, were investigated. It is seen that, the changes in the structures of these makams are parallel to each other and morely concentrated in specific periods.

Key Words: Makam, Writings, Safiyuddin Abdülmü'min Urmevi.

1- Giriş

Geleneksel müziklerimizde yer alan makamların pek çoğunun zaman ve mekan içerisinde farklı müzik kültürleriyle bir takım güçlü bağlantıları mevcuttur. Orta Asya'da göçebe hayat sürerken komşu Çin, Moğol ve Hint müzikleriyle Batı Asya'da Fars müziğiyle karşılaşan Türkler, İslamiyet'in kabulünden sonra, Arap ve Farslarla birlikte birtakım yeni müzik oluşumları meydana getirmişler, göçlerle Ortadoğu müzik kültürlerine güçlü Asya'lı dinamikler kazandırmışlardır. Türklerin birçok müzik kültürünün harmanlandığı bir yer olan Anadolu'da yerleşmelerinden sonra Selçuklu döneminde çevre müzikleriyle etkileşimler devam etmiş ve daha sonraki Osmanlı döneminde özellikle Balkanlarda büyük müzik sentezlenmeleri yaşanarak, İstanbul her yerden müzikçilerin akın ettiği, Doğu'nun en büyük müzik merkezi haline gelmiştir [1].

Günümüzde kullanılan makamların, zaman zaman farklı kültürlerle uzanan bu karmaşık köklerinin gün ışığına çıkarılabilmesi için eski müzik nazariyatçıları tarafından yazılan eserlerin ele alınarak incelenmesine ihtiyaç vardır. Bu eserler arasında Osmanlı döneminde yazılmış Türkçe müzik yazmaları ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bununla birlikte, bu yazmaların kaynakları büyük çapta Ortaçağ İslam dünyasının kaynaklarına uzanmaktadır. İslam dünyasında VIII. ve XIII. yüzyıllarda gelişerek Endülüs'ten Çin'e ve Orta Afrika'dan Kafkaslar'a kadar geniş bir alanda yaygınlaşan makamsal müzik sisteminde ise makam dizileri ve sınıflamalarının açık ve mükemmel bir biçimde işlenmesine ilk olarak Safiyuddin Abdülmü'min Urmevi'de rastlanılmaktadır.

Safiyuddin tarafından yazılmış olan *Kitabü'l- Edvar* ve *Şerefiyye* isimli eserlerde ilk olarak yer alan makam isimlerinin tamamı günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

2- Safiyüddin'den Günümüze Kadar Uzanan Makamlar

Kitabü'l Edvar'ında seksendört devrin dizisini veren ve oniki makam ile altı avazenin varlığından bahseden Safiyuddin Abdülmü'min Urmevi makam ve avazelerin isimlerini aşağıdaki gibi vermiştir.[2].

Makamlar,

1. Uşşak 2. Neva 3. Buselik 4. Rast 5. Irak 6. Isfahan 7. Zirefkend 8. Büzürk 9. Zengüle 10. Rehavi 11. Hüseyini 12. Hicaz

Avazeler,

1. Geveşt 2. Gerdaniye 3. Selmek 4. Nevruz 5. Maye 6. Şehnaz

Ancak, Safiyuddin'de verilen bu makam isimlerinden başka, Hisar, Humayun, Muhayyer, Nikriz ve Nühüft olmak üzere beş makamın daha köklerinin XIII. yüzyıla kadar uzandığı, isimleri geçmese bile dizilerinin Safiyuddin'de görüldüğü tespit edilmiştir [3]. Safiyuddin'de avazeler arasında ilk sırada yer alan

Geveşt ise diğer makamlardan farklı olarak varlığını günümüze kadar varlığını devam ettirememiş en son olarak 19. yüzyıl kaynaklarında görülmüştür.

Aşağıdaki tabloda, XIII. yüzyıldan bugüne kadar varlığını devam ettiren yirmiiki makamın hangi kaynaklarda yer aldığı görülmektedir.

	Safiyuddin	Kutbu'ddin	Bedri Dilşad	Hızır bin A.	Merâğî	Kırşehirî	Şinvânî	Ladikil Z.E	Ladikil F.	Hacı Böke	Seydi	Kadzâde Tirevi	Ali Ufkî	Hâfız Post	Kantemiroğlu	Seyid Emin	Nâyî Osman	Çalatzoglu	Artin	Hızır Ağa	Keveserî	Abdûlbaki Nasir	Hafid	Hâşim Bey	Kâzım Uz	Tanburî Cemil	Yektâ	Ezgi	Arel	Karadeniz
Büselik	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Büzürk	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Gerdâni-ye	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Geveşt	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Hicâz	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Hisar	D	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Humayun	D		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Hüseyinî	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Irâk	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
İsfahân	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Mâye	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Muhayyer	D	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Nevâ	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Nevrûz	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Nikriz	D		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Nühüft	D		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Râst	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Rehâvî	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Selmek	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Şehnâz	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Uşşâk	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Zengüle	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Zirefkend	x		x		x		x	x	x	x	x			x		x		x		x		x		x		x		x	x	x

Gücünü tarihin derinliklerinden alarak günümüzde de halen varlığını sürdüren bu makamlar, bugüne gelene kadar birtakım değişiklikler yaşamışlardır. Yukarıdaki tabloda adı geçen yazarların eserleri incelendiğinde makamlarda dizi, tasnif ve seyir özellikleri açısından yaşanan bu değişimlerin üç dönemde belirgin bir biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Gerek makam yapılarında gerekse kuramcılarının makamları ele alış tarzında önemli değişmelerin yaşandığı bu üç dönemden birincisi Safiyuddin Abdülmü'min Urmevi'den ilk Türkçe müzik yazmalarının görüldüğü XV. yüzyıla kadar olan dönemdir. Bu dönemde kuramcılar, büyük ölçü-

de Safiyuddin tarafından oluşturulan kuramsal çerçeve ve prensiplere bağlı kalmışlardır. Bu kuramcılar arasında Kutbuddin Mahmut Şirazi, Abdülkadir Meragi, Ladikli Mehmet Çelebi, Fethullah Şirvani ve Alişah bin Hacı Büke gibi önemli isimleri görmek mümkündür. Bu kuramcılar tarafından ele alınan makamların tipik özellikleri şunlardır.

* Makam dizilerinde Safiyuddin tarafından *Kitabü'l-Edvar* ve *Şerefiyye* isimli eserlerde açıklanan onyedili perde sistemi kullanılmıştır.

* Makam dizilerinde perde ve aralıklar onyedili sistemin ebced sembolleriyle gösterilmiştir.

* Dizilerin oluşturulmasında Safiyuddin'in bildirmiş olduğu dörtlü ve beşli cinslerden faydalanılmıştır.

Bu dönemin yazarları arasında, makam dizilerinin sayıları farklılık göstermekte ve bu dizilerden birçoğu adlandırılmamaktadır. Ancak, adlandırma yapılan dizilerde, yazarlar arasında büyük bir paralellik mevcuttur.

XIII. yüzyıldan günümüze kesintisiz olarak gelen makamların yapılarında önemli değişmelerin görüldüğü ikinci dönem, XV. yüzyılda yazılmış olan ilk Türkçe müzik yazmalarıyla kendini göstermektedir. XV. yüzyıl, Ortadoğu'da yaygın olan müzik yapısının önemini kaybederek daha kişisel karakterde yeni müzik oluşumlarının kendini gösterdiği bir dönemdir. Bu dönemde İstanbul'un, dünyanın birçok yerinden müzikçilerin akınına uğrayan bir merkez haline gelmesiyle dönemin padişahlarının ve devrin önde gelenlerinin ilim ve sanata gösterdikleri itibar, pek çok müzik kitabı yazılmasına neden olmuştur. Yusuf bin Nizameddin Kırşehirli, Hızır bin Abdullah, Seydi gibi önemli kuramcılarının eserleri bu dönemdeki yeni müzik oluşumlarını yansıtan eserlerdir. XV. yüzyılın önemli yazarlarından olan Ladikli Mehmed Çelebi, makam tariflerini eski ve yeni bilginlere göre vererek bu değişimi vurgulamış makamların tarifinde, geleneksel çizgiden ayrılmış, makamın başlangıç ve karar perdesini de göstererek ebced notası ile bir çeşit melodik seyir grafiği çizmiştir. Ladikli'nin eski ve yeni bilginlere göre verdiği bu tarifler arasındaki farklılıklar da makamların işlenişinde yaşanan değişimin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu dönemde makam yapılarında görülen tipik özellikler şunlardır.

* Makam dizilerinin ebced sembolleriyle gösterilmesi sona ermiş onun yerine perdelere bazı özel isimler verilerek diziler bu perde adlarıyla tanımlanmaya başlamıştır.

* Yusuf bin Nizameddin Kırşehirli, Hızır bin Abdullah ve Seydi gibi yazarlar, tariflerini verirken sözel seyirlerin yanısıra makam dairelerinden ve saz düzenlerinden de faydalanmışlardır. Bu yazarlarda terkipler, kısa seyir tarifleri ile anlatılırken makam, avaze ve şubeler kısa seyirler halinde değil makam daireleriyle anlatılmıştır.

* Bu dönemde yazılan müzik kitaplarında ses sisteminin önemli konularına fazla yer verilmemiş daha çok müziğin canlılar üzerindeki etkisi, astrolojik unsurlar, makam ve usul tarifleri gibi konular işlenmiştir.

Makamların değişim çizgilerinde önem arzeden bir diğer dönem ise Kantemiroğlu (ö.1728) ile başlamaktadır. Bu dönem Bu dönemin önemli kuramcıları arasında Kutbi Nâyî Osman Dede, Esseyid Mehmed Emin, Abdülbaki Nasır Dede gibi isimleri saymak mümkündür. Bu dönemin makam yapılarında bazı önemli tipik özellikler şunlardır.

* Müzik teorisi, astrolojik ve kozmofilofofik niteliğini kaybederek daha çok müziğin pratik ihtiyaçlarına yönelik hale gelmiştir.

* Verilen ilk sözel seyir tariflerinde makamlar oldukça dar bir ses sahası içinde tanımlanırken Kantemiroğlu ile birlikte makam tarifleri daha ayrıntılı hale gelmiş ses sahaları genişlemiştir.

* Bu dönemdeki yapılarının günümüzdekine çok benzer bir hale geldiği görülmektedir.

* Kantemiroğlu ile birlikte makam sınıflamalarında da değişiklikler yaşanmış makamlar, daha öncekinden farklı olarak makam ve terkip olarak sınıflanmıştır. Bu yazar, gerek makam sınıflamalarında başlattığı yenilikçi arayışları, gerekse makam tarifleri ile bir dönüm noktasıdır.

Makamların tarihsel seyirlerinde yaşanan bu üç önemli değişim dönemi şu şekilde gösterilebilir.

Safiyüddin, Şirâzî, Merâgî, Şirvânî, Büke	Ladîkî	Dilşâd, Hızır bin Abdullah, Kırşehirî, Seydî, Tirevî	Kantemiroğlu	Nâyî Osman Dede, Chalatzoglou, Artin, Hızır Ağa, Marmarinos, Esseyid, Hafid, Nâsır Dede, Hâşim Bey, Uz, Tanburî Cemil, Yektâ, Arel
---	--------	--	--------------	---

Hicaz makamının değişim çizgisi incelenirse bu makamın, Safiyuddin'den XV. yüzyıla kadar olan birinci dönemdeki yazarlarda daima A C h H Y YC YH YH şeklinde ebced sembolleriyle dizisi verilerek anlatıldığı görülmektedir. Buradaki sembollerin ne anlama geldiği konusu, bu yazmalardaki tel bölünmelerini ele alan kısımlarda ayrıntılı bir biçimde açıklanmaktadır. XV. yüzyıla gelindiğinde ise ebced sembolleri terkedilmiş ve Hızır bin Abdullah, Yusuf bin Nizameddin Kırşehirî gibi yazarlarda Hicaz makamı daireler üzerinde birtakım perde isimleri verilerek ya da saz düzenleri kullanılarak anlatılmıştır. Seydi gibi yazarlar ise Hicaz makamını, perde adlarını vermek suretiyle dar bir ses sahası içinde tarif etmişlerdir. Kantemiroğlu ile birlikte makamın yapısında bazı önemli değişimler kendini

göstermektedir. Makamın dizisini oluşturan ses sahası önemli ölçüde genişlemiş ve daha ayrıntılı seyir tarifi yapılmıştır.

Hicaz makamında bu üç dönemde görülen değişimler XIII. yüzyıldan bugüne uzanan diğer makamların hemen hepsinde benzer şekilde mevcuttur.

3. Sonuç

Makamların ilk kez sistematik bir biçimde sınıflandırılıp, dizilerinin ele alındığı yüzyıl olan XIII. Yüzyıldan bugüne gelene kadar varlığını sürdüren yirmiiki makam tespit edilmiştir. Yaklaşık yedi asır boyunca ayakta kalmayı başarabilen bu makamların tamamı ilk olarak Safiyuddin Abdülmü'min Urmevi'nin makam tariflerinde görülmüş ve bugüne gelene kadar yazılmış önemli kuram kitaplarının hemen hepsinde yer almıştır. Makamların yapılarında meydana gelen değişimlerin ise XV. ile XVII. yüzyıllarda belirgin bir biçimde ortaya çıktığı ve günümüze en yakın makam tariflerinin XVII. yüzyıldan itibaren verilmeye başladığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Nâsır Dede, Tedkîk u Tahkîk, Süleymaniye Ktp., Nafız Paşa Bölümü, Nr. 1242.
- Akdoğan, Bayram, 1996 Fethullah Şîrvânî ve Mecelletü'n fi'l-Mûsika, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Ek olarak Mecelletü'n fi'l-Mûsika'nın fotokopisi mevcuttur).
- Anonim, Milli Kütüphane, FB 563, Ankara.
- Arel, Hüseyin Sâdeddin, 1991, Türk Mûsikîsi Nazariyatı Dersleri, Hazırlayan, Onur Akdoğu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bardakçı, Murat, 1986, Maragalı Abdülkadir, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Can, M. Cihat, 2001, XV. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatı (Ses Sistemi), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul.
- Can, M. Cihat, Levendoğlu, N. Oya, 2002, “*Geleneksel Türk Sanat Müziği Terminolojisinde Çok Kültürlü Unsurlar*”, G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt 22, sayı 3, Ankara.
- Cevher, M. Hakan, 1995, Ali Ufkî Bey ve Hâzâ Mecmû'a-i Sâz ü Söz (Transkripsiyon, İnceleme), Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir.
- Çakır, Ahmet, 1999, Alişah bin Hacı Bûke (?-1500)'nin Mukaddimetü'l-Usûl Adlı Eseri, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Ek olarak Mukaddimetü'l-Usûl'ün fotokopisi mevcuttur)

- Daloğlu, Yavuz, 1985, Tefhîmü'l-Makâmat fî Tevlîd-in Nagamât, Lisans Bitirme Çalışması, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bilimleri Bölümü, İzmir (Ek olarak Tefhîmü'l-Makâmat fî Tevlîd-in Nagamât'ın fotokopisi mevcuttur) s. 21-57
- Dilşâd, Bedri, Muradnâme, Milli Ktp., Mikrofilm, MFA (A 5007), Müzikle İlgili 34. Bölüm, Ankara.
- Elçin, Şükrü, 2000, Ali Ufkî Bey ve Mecmû'a-i Sâz ü Söz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,
- Erguner, Süleyman, 1991, Kutb-i Nâyî Osman Dede ve Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümü, İstanbul.
- Esseyyid, Mehmed Emin, Der Beyân-ı Kavaid-i Nağme-i Perde-i Tanbûr, Ankara İl Halk Ktp., G.K. 131/3, Ankara.
- Ezgi, Suphi, 1933, Nazarî Amelî Türk Mûsikîsi, Millî Mecmua Matbaası, c. I.
- Hariri, Fares; AKDOĞU, Onur, 1992, Nâyî Osman Dede ve Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî, İzmir.
- Hâşim Bey, 1864, Mûsikî Mecmûası, (İkinci baskı), İstanbul.
- Hızır bin Abdullah, Kitâbü'l-Edvâr, Topkapı Sarayı Ktp., Revân Yazmaları, Nr. 1728, İstanbul.
- Judetz, Eugenia Popescu, 2002, Tanburî Küçük Artin, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Judetz, Eugenia Popescu, SİRLİ, 2000, Adriana Ababi, Sources of 18th Century Music, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Kantemiroğlu, 1976-1977, Kitâb-ı İlmü'l-Mûsikî Alâ Vechi'l-Hurûfat, (Tıpkıbasım-Transkripsiyon-Çeviri: Yalçın Tura), İstanbul.
- Karadeniz, M. Ekrem, Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Kırşehrî, Yûsûf bin Nizâmeddin, 1424, Risâle-i Mûsikî, Bibliotheque Nationale, Suppl, Turc, Paris.
- Lâdikli, Mehmed Çelebi, er-Risâletü'l-Fethiyye, İstanbul Belediyesi, Taksim Atatürk Ktp., Nr. K. 23
- , Zeynü'l-Elhân, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, Nr. 4380, İstanbul.
- Levendoğlu, N. Oya, 2002, XIII. Yüzyıldan Bugüne Kadar Varlığını Sürdüren Makamlar ve Değişim Çizgileri, Gazi Ün., Fen Bil. Ens., Doktora Tezi, Ankara.

- Safiyüddin, Abdülmü'min Urmevî, Kitâbü'l-Edvâr, Nuruosmâniye Ktp., Nr. 3653/1, İstanbul.
- Seydî, Matla, Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmet Bölümü, Nr. 3459, İstanbul.
- Tanburî, Cemil Bey, 1993, Rehber-i Mûsikî, Çeviriyazım ve Yorum, M. Hakan Cevher, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Tekin, Hakkı, 1999, Lâdikli Mehmed Çelebi ve er-Risâletü'l-Fethiyyesi, Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde (Ek olarak Fethiyye'nin fotokopisi mevcuttur)
- Uygun, Nuri, 1999, Safiyüddin Abdülmü'min Urmevî ve Kitâbü'l-Edvâr'ı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Uz, Kâzım, 1964, Mûsikî Istılâhâtı, Hazırlayan, Gültekin Oransay, Küğ Yayını, Ankara.
- Wright, Owen, 1978, The Modal System of Arab and Persian Music A.D. 1250-1300, Oxford University Pres.

DİPNOTLAR

- * Bu çalışmanın temelini, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde Prof. Dr. M. Cihat Can danışmanlığında yürütülen "XIII. Yüzyıldan Günümüze Varlığını Sürdüren Makamlar ve Değişim Çizgileri" konulu doktora tez çalışması oluşturmuştur.
- ¹ Can, M. Cihat, Levendoğlu, N. Oya, 2002, "Geleneksel Türk Sanat Müziği Terminolojisinde Çok Kültürlü Unsurlar", G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 22, s. 3, Ankara, ss. 240
- ² Uygun, Nuri, 1999, Safiyüddin Abdülmü'min Urmevî ve Kitâbü'l-Edvâr'ı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, ss. 93-95.
- ³ Levendoğlu, N. Oya, 2002, XIII. Yüzyıldan Bugüne Kadar Varlığını Sürdüren Makamlar ve Değişim Çizgileri, Gazi Üniv., Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, ss. 4-5.